

**Володимир Носаченко**  
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний  
університет імені Григорія Сковороди

## **КАРТОГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ДО КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**Анотація.** Уміння працювати з географічними картами, одержувати необхідну інформацію за допомогою карт є невід'ємним елементом картографічної підготовки та комунікативної культури майбутніх учителів географії, адже картографічні знання необхідні в сучасному житті кожного громадянина соціуму. Важливість картографічної підготовки зростає з посиленням розуміння ролі географічної карти як своєрідного інструмента спілкування, яке відображає рівень розвитку суспільства, його культури і сприйняття світу.

Картографічна підготовка студентів розглядається у статті як основний компонент професійної готовності майбутніх учителів географії до реалізації основних завдань краєзнавчо-туристичної діяльності в школі. Автор розкриває зміст та значення картографічного краєзнавства в професійному становленні майбутнього педагога, наводить шляхи використання картографічного методу в проведенні пізнавального туризму та дослідницькій роботі студентів.

**Ключові слова:** географічна карта, картографічна підготовка, краєзнавство, туризм, фахова підготовка, майбутній вчитель географії, картографічні вміння.

**Постановка проблеми.** Сучасні тенденції розвитку вітчизняної освіти спрямовані на формування у майбутніх учителів здатності здійснювати професійну діяльність на гуманістичних та демократичних засадах,

реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, забезпечувати особистісний та морально-духовний розвиток. Майбутній учитель географії має стати фундаментальним творцем екологічної, геополітичної та соціально-економічної думки учнів, оскільки орієнтування на загальнокультурні якості підростаючого покоління в сучасному глобалізаційному світі є визначальним напрямком подальшого розвитку нашої держави. Тому він повинен володіти високим рівнем фахової підготовки, ключовим компонентом якої виступає картографічна компетентність.

Картографічна підготовка майбутніх учителів географії полягає в оволодінні методами і прийомами роботи з різноманітними наочними посібниками і сучасними технічними засобами навчання, у формуванні вмінь вільно володіти й професійно показувати на картах основну географічну номенклатуру, читати, аналізувати й зіставляти карти, складати комплексні географічні характеристики. Графічна мова картографії містить у собі емпіричну конкретність, наочність, достатню абстрактність, а графічні моделі допомагають сприйняттю реальних об'єктів через їх моделі.

Картографічна компетентність майбутнього вчителя-географа є пріоритетною в краєзнавчо-туристичній діяльності, яка виступає одним з важливих засобів створення культуротворчого середовища, відкриває студенту навколишній світ у взаємовідносинах природи, суспільства і особистості, задовольняє потреби у самопізнанні, самореалізації, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій.

**Аналіз досліджень та публікацій.** Методологічні засади національного краєзнавства розробляли декілька поколінь вчених. Найбільш фундаментальне відображення вони знайшли в працях видатних учених епохи українського відродження початку ХХ ст.: М. С. Грушевського (історичний аспект української державності), Ф. К. Вовка (етнографічний аспект), С. Л. Рудницького (територіально-географічний аспект). На початку ХХІ ст. наукове краєзнавство набуває конструктивних рис, пов'язаних з

вирішенням важливих глобальних проблем розвитку держави. Головними з них є: участь у проведенні ефективної регіональної політики та адміністративно-територіальної реформи, перевидання з нових методологічних засад «Історії міст і сіл України», відтворення історико-географічної пам'яті народу, деідеологізація краєзнавчих досліджень, створення «Червоної книги» топонімів України та реалізація програми «Пам'яті втрачених сіл», повернення в науковий обіг спадщини видатних дослідників, формування краєзнавчого світогляду українців на засадах загальнолюдської моралі [4].

У розвиток сучасної картографічної освіти великий внесок зробили вчені В.А. Барановський, М.М. Баранський, О.М. Берлянт, Г.Ю. Грюнберг, І.Ю. Левицький, Р.І. Сосса, О.М. Шевченко та інші.

Грунтовне дослідження системи формування цілісної особистості педагога-географа та впровадження інноваційних технологій у навчально-виховному процесі відображено у роботах О.В. Бугрій, І.В. Душиної, М.В. Елькіна, Л.І. Зеленської, М.Г. Криловця, С.Г. Коберніка, П.О. Масляка, Т.Г. Назаренко, В.В. Обозного, Г.О. Понурової, А.Й. Сиротенка, О.В. Тімець, П.Г. Шищенко та ін.

Концептуальні зміни в сучасній картографії підвищують вимоги до картографічних знань і вмінь, які необхідні в професійній діяльності майбутнього педагога. Картографічні знання є базовими у фаховій підготовці вчителя-географа, але не достатніми для сприймання картографічних творів нового покоління, вміння працювати з геоінформаційними системами та Інтернет-ресурсами.

Навчальна картографія нині не відповідає належним чином цільовим установкам сучасної географічної освіти, несе в основному застарілі уявлення про картографічну науку. Сучасна методика навчання географії не використовує в повній мірі можливості й досягнення картографічного методу навчання [3].

**Мета статті:** розкрити зміст картографічної підготовки студентів як компоненту професійної підготовки майбутніх учителів географії, продемонструвати шляхи застосування картографічного методу в краєзнавчо-туристичній діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** Готовність майбутнього вчителя географії до організації краєзнавчо-туристичної діяльності неможлива без картографічної підготовки, яка забезпечує засвоєння знань про різноманітні географічні карти, методи їхнього створення і використання. Краєзнавчо-туристична діяльність спрямована на засвоєння комплексу теоретичних знань (географічних, історичних, краєзнавчих, туристсько-екскурсійних) про історичне минуле, особливості окремих регіонів і місцевості країни, природні багатства краю, організацію та проведення спеціальних спостережень з їх подальшим опрацюванням та аналізом, вивчення питань охорони природи, пам'яток історії і культури, організацію і проведення суспільно корисної роботи.

Вивчення рідного краю передбачає ознайомлення з його фізико-географічною та краєзнавчою характеристиками. Фізико-географічна характеристика того чи іншого краю охоплює клімат, тектоніку та рельєф, корисні копалини, рослинний і тваринний світ.

Історичні місця, архітектурні споруди, музеї, виробничі підприємства, об'єкти сільського господарства виступають екскурсійними об'єктами, що створюють краєзнавчу характеристику місцевості. З метою формування краєзнавчої компетентності студент має оволодіти методикою роботи зі спеціальною літературою: довідниками, путівниками, методичними посібниками із краєзнавства, статистичними звітами, картами різних типів.

Карта - зображення великих ділянок специфічної поверхні Землі, виконане у певному масштабі за допомогою умовних топографічних знаків. На картах земну поверхню зображують із певним вимушеним викривленням розмірів площини чи кутів або площини та кутів усіх без винятку ліній. Викривлення на картах тим значніше, чим більша площа на них зображена.

Оскільки зображення на карті в багато разів менше за відповідну поверхню землі, у картографії введено поняття «масштаб».

Розрізняють карти дрібно-, середньо- і великомасштабні. У краєзнавчо-туристичній діяльності користуються різними їх видами: для вивчення під'їздів - дрібно- і середньомасштабними; для розробки активної частини маршрутів, участі у походах - великомасштабними.

Для реалізації завдань краєзнавчо-туристичної діяльності майбутній учитель повинен уміти користуватися географічними і топографічними типами карт.

Географічні карти класифікують за змістом (загальногеографічні й тематичні) і масштабом (оглядово-географічні (1:100 000 і менше) і оглядово-топографічні (1 : 200 000, 1 : 500 000) ).

Основним змістом топографічних карт виступає рельєф, відображений горизонталями. Кожна горизонталь означає контур відповідної нерівності, усі точки якої розміщені на місцевості на однаковій висоті над рівнем моря. Висота зрізу для відображення рельєфу горизонталями залежить від масштабу карти. Як правило, висота зрізу для карти дорівнює 0,02 величини масштабу карти (5 м за масштабу 1 : 26 000; 10 м за масштабу 1: 650 000; 20 м за масштабу 1 : 100 000 і т. д.).

Туристські схеми і карти створюють для районів, якими будуть пролягати туристські маршрути. На них зазначаються дороги, населені пункти, річкова сітка, кордони лісових масивів, цікаві природні комплекси. Такі карти дають змогу легко обрати оптимальний шлях, запобігти невиправданим перешкодам, обійти непрохідні місця (болота, чагарники, круті схили). Складають їх на основі великомасштабних (від 1:10 000 до 1: 26 000) топографічних карт і матеріалів аерофотозйомки.

Для швидкого і впевненого визначення туристом місцеперебування на карті підкреслюються індивідуальні особливості і характерні ознаки різних складових ландшафту. Зокрема, кордони болота окреслюють точно з деталізацією контурів, рельєф місцевості - із нанесенням дрібних форм і

мікрооб'єктів (пагорбів, ям, віддалених дерев тощо). На карті вказують лінії магнітних меридіанів, що допомагає орієнтуватися з компасом під час визначення азимутів.

Для оформлення таких карт використовують шість фарб: чорну (дороги, штучні споруди, скелі і камені); коричневу (рельєф); блакитну (гідрографія); білу (незарослий, добре прохідний ліс); жовту (поля і відкриті простори); зелену (зарості, чагарники, буреломи, які ускладнюють рух); червону (спеціальні позначки дистанцій). Інформацію про рослинний світ подають інакше, ніж на топографічних картах. Для кращого сприймання рослинність відображають за допомогою площинних умовних знаків різного кольору та інтенсивності. Відстань вказано часто приблизно, тому така карта не використовується як основний картографічний матеріал.

Використання карт допомагає у вивченні краєзнавчих характеристик історичних та архітектурних об'єктів, пам'ятних місць історії і культури народу, музеїв, виробничих підприємств, об'єктів сільського господарства. Краєзнавча підготовка майбутнього вчителя сприяє інтеграції навчання і виховання учнів. Дослідження літературних джерел про історичне минуле, природні багатства району, який вивчається, дає змогу правильно обирати маршрут, складати найточніші історичні та географічні довідки про конкретну місцевість, що, у свою чергу, сприяє ефективному розв'язанню навчально-виховних завдань.

Вивчення питань охорони пам'яток історії і культури безпосередньо пов'язане із такими розділами краєзнавчої підготовки, як історія, етнографія, архітектура.

Краєзнавча робота на маршруті разом із суспільно корисною працею, а також ознайомлення з пам'ятками історії і культури забезпечують виховання особистості. Ретельний збір і опрацювання інформації, фотографування і ведення маршрутних спостережень (систематичні метеоспостереження, складання карт маршруту та ін.) відіграють важливе значення у краєзнавчій підготовці майбутнього педагога.

Важливим напрямом краєзнавчої підготовки є комплекс виховних та організаційних природоохоронних заходів. Існує два основні аспекти охорони природи у туристських походах: навчально-виховна робота (бесіди про охорону природи, методика організації туристських походів і зльотів, практичне здійснення природоохоронних заходів під час організації походів); комплекс організаційно-технічних заходів щодо створення матеріальної бази природоохоронної роботи (маркування та обладнання маршрутів походів вихідного дня і навчальних маршрутів багатоденних походів; удосконалення спорядження). Вони взаємопов'язані і взаємообумовлені. Важливе значення має активна природоохоронна діяльність туристських секцій, їх участь у спільних із лісництвом природоохоронних заходах.

Формування вмінь працювати з картами, схемами, планами і орієнтуватись у предметно-просторовому середовищі забезпечує топографічна підготовка, яка дозволяє зробити вибір туристом району мандрівки, розробити маршрут, спланувати краєзнавчу діяльність.

Основою цієї підготовки є робота з топографічним матеріалом (вивчення, копіювання, корегування, топографічна зйомка маршруту та вивчення теорії картографії).

Поняття «місцевість» означає певний простір на земній поверхні, на якому прийнято розрізняти рельєф і місцеві предмети. Сукупність нерівностей, що утворюють земну поверхню, називають рельєфом місцевості, а все, що розміщено на ній, - природними і штучними об'єктами (ріки, ліси, кущі, гори, населені пункти, дороги тощо). Рельєф і місцеві об'єкти є основними топографічними елементами місцевості. Студенти повинні знати топографію, уміти орієнтуватися на місцевості, читати карту. Це необхідно і в туристських подорожах, і під час проведення зі школярами туристських ігор та походів.

За розмірами розрізняють великі форми рельєфу (гірські хребти, деякі великі гори, великі долини, плато тощо), середні (відроги гірських хребтів,

пагорби, невеликі долини) і дрібні (пагорби, невеликі височини) та інші форми, висота яких вимірюється в метрах чи сантиметрах.

Місцеві об'єкти, як і форми рельєфу, дуже різноманітні, їх поділяють на такі основні групи:

- а) населені пункти (міста, селища, хутори, села, окремі житлові будівлі);
- б) виробничі підприємства (заводи, фабрики, нафтопромислові підприємства, копальні, електростанції тощо);
- в) дорожня мережа (залізниці, автостради, шосейні, ґрунтові, польові і місцеві дороги, стежки);
- г) лінії і споруди зв'язку (телефонні і телеграфні лінії, телефонні станції і радіостанції, відділи зв'язку);
- ґ) водойми і спорудження на них (моря, ріки, озера, канали, мости, дамби, пристані, пороми);
- д) ґрунтово-рослинний покрив (ліси, чагарники, сади, луки, болота, піски).

Топографічна підготовка передбачає вивчення умовних топографічних знаків, якими зображають на картах місцеві предмети.

Картографічна підготовка вчителя географії допомагає вирішити завдання у найпоширеніших видах активного відпочинку учнів - туристських походах, які розподіляють за змістом на пізнавальні, оздоровчі й спортивні [1].

Пізнавальний туризм, як найбільш популярний і розвинутий, є не тільки способом відпочинку, але й джерелом додаткових знань і однією з форм отримання нових навичок. Прикладом шкільного пізнавального туризму є походи вихідного дня (тематичні та оглядові), протягом яких школярі набувають практичні знання з географії й картографії, вчаться використовувати їх при здобутті безперервної географічної та картографічної освіти. Використання картографічного методу в походах вихідного дня у загальноосвітніх закладах сприяє розвитку в учнів образного сприйняття території, удосконаленню різних видів пам'яті (образної, емоційної,



логічної), формуванню творчого мислення (наочно-образного, абстрактно-логічного, конструктивного тощо).

Якщо під час оглядових походів вчитель тільки знайомить школярів з готовими картографічними матеріалами, то під час тематичних - учні самі застосовують на практиці елементи картографічного методу. Вчитель готує робочі матеріали для походу, вивчає психолого-педагогічні особливості учнів, визначає тему, мету та завдання походу, знайомить учнів з доступними джерелами інформації: довідниками, підручниками, періодичними виданнями. Учні, згідно плану, самостійно підбирають знаряддя, які можуть їм знадобитися: записник, ручка, олівець, контурна карта (як правило саморобна) тощо. Під час походу учнями наносяться досліджувані об'єкти на контурну карту або план місцевості. Робляться фотографії конкретних об'єктів досліджуваної місцевості. У ході камеральної обробки матеріалів, учасники походу працюють в бібліотеці з додатковою літературою, складають відповідний список використаних джерел (довідників, довідників-атласів тощо), знайомляться з картографічною основою (вивчення закону побудови простих картографічних творів та прийомів аналізу карт), порівнюють та аналізують регіональні карти різної тематики (меліоративні, карти ґрунтів, клімату, карти рослинності), карти-аналоги (наприклад карти клімату України різних років видань), зіставляються різномасштабні карти (Фізична карта України і карта своєї області) [2, с.17].

Підготовка студентів у ВНЗ до формування картографічної компетентності учнів в процесі краєзнавчо-туристичної діяльності здійснюється при написанні курсових та дипломних дослідницьких робіт, під час підготовки виступів на конференціях як яскравої ілюстрації та носія графічно-символьної інформації. У студентів формується досвід, який потрібен під час польових практик, що є частиною навчального процесу не тільки з географії, але й з багатьох інших предметів біологічного напрямку (біологія, зоологія, біогеографія), історичного (історична географія, археологія) та ін. Використання картографічного методу на польових

практиках, як переконливо свідчить досвід, може бути прикладом інформаційного збагачення та удосконалення картографічних навичок майбутніх учителів географії.

**Висновки.** Краєзнавчо-туристична діяльність виступає особливим компонентом професійної діяльності вчителя географії, адже любов до рідного краю, його безцінних багатств, глибока пошана до віковічних традицій свого народу є могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури сучасної людини. Використання картографічного методу, як засобу реалізації завдань краєзнавчо-туристичної діяльності, сприяє розвитку образного сприйняття території, удосконалення різних видів пам'яті, формування творчого мислення, посилює мотивацію та інтерес до практичної дослідницької діяльності.

Тому вважаємо, що картографічна підготовка майбутнього вчителя географії виступає актуальною проблемою сучасної вищої освіти і потребує подальшої розробки та впровадження нових технологій в навчально-виховний процес.

## РЕЗЮМЕ

**В. Н. Носаченко.** Картографическая подготовка будущих учителей географии к краеведо-туристической деятельности.

*Умение работать с географическими картами, получают необходимую информацию с помощью карт является неотъемлемым элементом картографической подготовки и коммуникативной культуры будущих учителей географии, ведь картографические знания необходимы в современной жизни каждого гражданина социума. Важность картографической подготовки возрастает с усилением понимания роли географической карты как своеобразного инструмента общения, которое отражает уровень развития общества, его культуры и восприятия мира.*

*Картографическая подготовка студентов рассматривается в статье как основной компонент профессиональной готовности будущих учителей географии к реализации основных задач краеведо-туристической деятельности в школе. Автор раскрывает содержание и значение картографического краеведения в профессиональном становлении будущего педагога, приводит пути использования картографического метода в проведении познавательного туризма и исследовательской работе студентов.*

**Ключевые слова:** географическая карта, картографическая подготовка, краеведение, туризм, профессиональная подготовка, будущий учитель географии, картографические умения.

## SUMMARY

**V.N. Nosachenko.** Cartographic training future teachers of geography to local history, tourism activities.

*Ability to work with maps, obtain the necessary information with maps mapping is an integral part of training and communication culture of the future teachers of geography, as cartographic knowledge needed in modern life of every citizen of society. The importance of cartographic training increases with increased understanding of the role of geographical maps as a unique tool for communication, which reflects the level of development of a society, its culture and perception of the world.*

*Cartographic training of students is discussed in the article as a core component of professional training of the future teachers of geography to the realization of the main tasks of local lore and tourist activities in the school. The author reveals the meaning and importance of mapping local history in the professional formation of future teachers, suggests ways of using the cartographic method in conducting tourism and research students.*

*Application cartographic methods in science and practice are quite diverse. Using the cartographic method as a means of implementing the tasks of local lore and tourist activities, promotes imaginative perception area of improvement of different types of memory, the formation of creative thinking, increases motivation and interest in practical research*

**Keywords:** maps, mapping training, studies, tourism, professional training, the future teacher of geography, mapping skills.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Байтеряков О.З. Методичні розробки для практичних і самостійних робіт з курсу «Туризм і туристична робота в школі» / О.З. Байтеряков. – Мелітополь, 2009 – 72 с.
2. Берлянт А.М. Карта – второй язык географии: книга для учителя / А.М.Берлянт. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
3. Даценко Л. М. Навчальна картографія в умовах інформатизації суспільства: теорія і практика: [Монографія] / Л. М. Даценко. – К.: ДНВП «Картографія», 2011. – 228 с.
4. Жванко Л.М. Краєзнавство: Конспект лекцій / Л.М. Жванко. - Х.: ХНАМГ, 2010. – 163 с.

